

Аліна Ясінська

ПІДСТАВИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1991–2017 РР.)

У статті досліджено особливості функціонування регіонального політичного режиму на Харківщині, проаналізовано ключові тенденції в його розвитку та виділено основні етапи його формування.

Ключові слова: *регіональний політичний режим, політичні актори, регіональна еліта, політичні партії.*

Alina Iasinska. Forming bases for regional political regime in Kharkiv region (1991–2017)

The article studies the functioning specificity of the regional political regime in Kharkiv region, analyses its key developmental trends, and highlights the main stages of its formation.

Key words: *regional political regime, political actors, regional elite, political parties.*

Політичні режими в перехідних суспільствах характеризуються цілою низкою особливостей. Щодо України, то здебільшого йдеться про певний набір несформованих до кінця політичних інститутів, механізмів їхньої взаємодії, регулювання та, безумовно, про специфіку суспільних трансформацій на шляху до демократії. Досить часто незавершеність політичних перетворень породжує чимало побічних ефектів на локальному, регіональному й державному рівнях, які автономізуються та стають повноцінними елементами системи політичних взаємовідносин. У контексті таких перетворень, безумовно, можна розглядати регіональні політичні режими, які, зважаючи на державний устрій, радянське минуле України, своєрідним способом формуються на її території.

Метою статті є дослідження підстав формування регіонального політичного режиму в Харківській області упродовж 1991–2017 рр. Для реалізації поставленої мети необхідно:

Ясінська Аліна Юріївна – кандидат політичних наук, науковий співробітник відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

- визначити основні чинники, які сприяли формуванню регіонального політичного режиму в Харківській області;
- дослідити політичну ситуацію в регіоні, розстановку політичних сил та тенденції політичних змін;
- проаналізувати специфіку регіонального політичного режиму на Харківщині та визначити його основні етапи.

Найбільш ранні дослідження влади на місцевому рівні були викладені в елітистичній теорії (Р. Мілс, Ф. Хантер, Р. Лінд та Х. Лінд). Прихильники цієї теорії стверджували, що суспільство поділяється на декілька страт (верхній прошарок, середній клас та найнижчий рівень), кожна з яких відіграє відповідну роль у міському управлінні. Натомість, плюралісти (Р. Даль, Н. Полсбі, Р. Волфінджер) відстоювали думку, що влада у суспільстві розподілена рівномірно, та заперечували твердження елітистів про домінування у міських спільнотах економічної еліти, яка використовує владу у власних інтересах. Міські політичні режими досліджували К. Стоун, Х. Молотч, Дж. Логан, П. Петерсон та ін. Саме вони заклали теоретичні основи вивчення режимів субнаціонального рівня у західній політичній науці.

Досліджень безпосередньо регіонального політичного режиму (під яким ми розуміємо спосіб врядування, формально не встановлений «конституціями або іншими законодавчими актами ... спосіб ... який складається спонтанно, внаслідок зацікавлених зусиль багатьох учасників політичного процесу» [1, с.113]) Харківської області немає. Однак наукові напрацювання щодо вивчення дослідження регіональних особливостей розвитку Харківщини бачимо в книзі К. Мацузато та В. Якушика [2], крім того, у другому томі праці «Регіони України: хроніка та керівники», який цілком присвячений політичним процесам у Харківській області в період 1989–2001 рр. Зокрема, в ній подається детальний аналіз політичної діяльності основних керівників регіону. Кризь призму національної та національно-культурної ідентичності Харківського регіону в рамках культури Слобожанщини Харків досліджували, відповідно, О. Мусієздов [3] та О. Титар [4].

Джерельною базою дослідження були статистичні дані про соціально-економічну ситуацію в Харківській області, електоральна статистика, публічні заяви та інтерв'ю політичних лідерів (ЗМІ та

Інтернет-джерела), матеріали офіційних сайтів органів регіональної влади.

Особливість будь-якої регіональної політичної системи полягає в поєднанні двох процесів: 1) рішення та дії центральних органів влади стосовно регіону; 2) ініціативи, що генеруються на місцевому рівні [5]. Відповідно, результати взаємодії обох процесів прямо залежать як від державного устрою та комплексу закріплених на законодавчому рівні повноважень регіону, так і безпосередньо, від регіональних соціально-економічних, культурних, ментальних ознак. Британські вчені П. Джон та Е. Коул стверджували, що існує низка факторів, які позитивно впливають на формування політичних режимів на локальному рівні. До них дослідники віднесли: «місцеву протекцію інтересів бізнесу», інтегрованість бізнесу, розмір міста, тривала традиція політичного прагматизму та унікальність й своєрідність міста [6, р. 388–389].

Перелічені вище фактори можна застосувати також і до кожного окремо взятого регіону. Оскільки, окрім формальних інститутів, за допомогою яких здійснюється організація влади в регіоні, значну увагу варто приділяти і неформальним. Як зазначає С. Белашко, що «якщо введення нових формальних інститутів багато в чому є пов'язаним із вимогами «центру» (як правовими, так і суто політичними), то доповнення їх неформальними інститутами – продукт внутрішніх регіональних взаємодій, результат певної суми векторів політичної активності на місцевому рівні [5]. Очевидно, що в цьому процесі, окрім відомих нам негативних аспектів застосування неформальних інститутів та практик, задіяні ще й цілком природні – релігійні або моральні правила соціальної взаємодії, культурні стереотипи, історичний досвід регіону.

На наш погляд, формування та функціонування регіональних політичних режимів в Україні значною мірою залежить від регіональних особливостей застосування формальних й неформальних інститутів та практик. Попри активну позицію представників «центру», які намагаються вплинути на дивергенцію регіональних політичних режимів (наприклад, нав'язувати регіонам жорстко уніфіковані «правила гри», підтримувати на місцевих, регіональних виборах «потрібних» кандидатів), відмінності між регіональними політичними режимами поступово зростають. Значною мі-

рою це зумовлено різними параметрами політичної участі (в першу чергу неформальної) місцевих та регіональних еліт [5]. З часом відбувається певна дивергенція регіональних політичних режимів, унаслідок чого збільшуються міжрегіональні розбіжності в способах організації політичного процесу. Таким чином, навіть в умовах жорсткої уніфікації системи управління регіональні політичні режими стають дедалі різноманітнішими, набуваючи різних правил неформальної взаємодії. Звідси випливає, що формат регіонального політичного режиму окреслюється певною сукупністю формальних та неформальних правил, якими послуговуються політичні актори, використовуючи ресурси, капітал та будуючи стратегії у боротьбі за владу.

Вибір для дослідження регіонального політичного режиму Харківщини визначається, по-перше, вигідним географічним положенням області на перетині важливих транспортних шляхів, сусідством з потужними індустріальними регіонами країни (Дніпропетровською та Донецькою областями) та розмірами регіону. Так, на початку ХХІ ст. Харківська область входила в п'ятірку найбільших за площею областей України та поділялася на 27 адміністративних районів, включаючи 17 міст, з яких 7 обласного значення (Харків, Ізюм, Куп'янськ, Лозова, Люботин, Первомайський, Чугуїв), 61 селище міського типу та 1683 сільські населені пункти [7, с. 251].

По-друге, Харківщина привертає увагу своїми символічними ресурсами, які мають безпосереднє відношення до її історичного минулого, традицій, людського капіталу, що безумовно підкреслює її регіональну унікальність. Харківська область була утворена 27 лютого 1932 р. та становить основну частину історико-культурного й географічного регіону Слобідська Україна. Масове заселення краю українськими козаками, селянами та переселенцями з Росії розпочалося у ХVІІ ст. Від найменування їхніх поселень – «слобод» – увесь край отримав назву Слобожанщина. Починаючи з першої половини ХVІІІ ст. Харків почав набувати значення культурно-просвітницького центру. Одним зі свідчень на користь цього твердження було переведення у 1726 р. до міста слов'яно-греко-латинської школи з Белгорода (пізніше школа була перейменована на Харківський колегіум). А на початку ХІХ ст.

місто перетворилося на один із найбільших наукових центрів дореволюційної Росії [7, с. 251].

Однією із віх в історії Харкова став I Всеукраїнський з'їзд рад (грудень 1917 р.), на якому Україну було проголошено республікою. Згодом місто стало місцем перебування «народного секретаріату». Метою його створення була участь у мирних переговорах у Бресті під виглядом «справжнього уряду». У 1919–1934 рр. Харків був столицею Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) [7, с. 251].

Образ Харкова як великого культурного – у першу чергу наукового та освітнього – центру не тільки України, але й всього Радянського Союзу зберігся аж до початку 1990-х років.

По-третє, в регіоні наявні достатньо потужні фінансові та економічні ресурси. Харківщина володіє значним економічним потенціалом з переважанням промислового виробництва (в області виробляється близько 10% продукції, що випускається в країні) [8]. Частка регіону в загальнонаціональному ВВП становить близько 6% (відповідно до даних Державної служби статистики України за період 2004–2013 рр. область впевнено посіла 4-те місце після Донецької, Дніпропетровської областей та міста Києва) [9]. Промисловий потенціал Харківщини представлений великою кількістю підприємств з високим ступенем обробки, на які припадає близько 70% обсягів промислового виробництва. Центральне місце у промисловій структурі області займає найбільший в Україні машинобудівний комплекс. У Харкові розташовані найбільші підприємства військово-промислового комплексу – держпідприємство «Завод імені Малишева» (виробництво танків та іншої бронетехніки), ВАТ «Хартрон» (виробництво систем управління для ракет і космічних апаратів), Харківське державне авіаційне виробниче підприємство (ХДАВП) [10]. Харків заслужено вважається одним із найбільших торгових центрів України, що, по суті, дозволяє віднести область загалом до типу економіки з домінуванням сфери послуг, хоча, як відомо, в радянський період та певний час після розпаду СРСР Харківщина була регіоном з індустріальним типом економіки.

Поряд з промисловим комплексом досить добре розвинуте сільське господарство. Особливе місце займає виробництво зер-

нових, технічних культур, тваринництво, птахівництво та овочівництво. Зважаючи на високий рівень урбанізації та індустріалізації, регіон демонструє досить високі показники виробництва сільськогосподарської продукції, за якими область стабільно входить у п'ятірку лідерів серед українських регіонів [2]. У свою чергу, наявність економічного й фінансового потенціалу, а також доступ до нього певних груп політичної еліти відіграє важливу роль для регіону під час лобювання інтересів у Києві, а часом – навіть дозволяє чинити певний тиск на «центр».

Однак для виникнення та розвитку регіонального політичного режиму вищеперелічених чинників буде недостатньо, якщо в регіоні відсутній інститут регіональної політичної еліти. М. Кармазіна зазначала, що в українських реаліях еліта була тією силою, яка, маніпулюючи політичними та економічними чинниками, актуалізувала і політизувала ідею регіону. На початку 1990-х рр. регіональна еліта намагалася закріпити свою владу не лише на рівні регіону, але «за традицією» – мати міцні позиції й на центральному рівні. «Володіння регіоном» (у політичному сенсі) мало слугувати засобом для утримання або здобуття владних повноважень, збереження себе (своїх представників) у владі та розширення спектра компетенцій у мінливих політичних реаліях початку 1990-х років як на регіональному, так і центральному владних рівнях [11, с. 6].

Харківська політична еліта була і є тією керуючою силою, яка розподіляє й контролює економічні, соціальні, політичні ресурси та формує своєрідний образ регіону.

У 1990-х рр. регіональна еліта Харківщини була сформована з колишніх партійних керівників, що суттєво впливало на методи організації політичного життя в області та місті. Спостерігалися зародки опозиційних сил, частішали заклики до демократизації. Будучи на мінімальному рівні, ці процеси все ж таки урізноманітнювали ситуацію в регіоні. На хвилі демократизації піднявся Є. Кушнар'ов, жорстко критикуючи політику посткомуністичної верхівки. До представників цієї верхівки належав інший амбітний та цілеспрямований лідер – О. Масельський, який зумів згуртувати навколо себе колектив однодумців [12]. І хоча перетворення відбувалися досить повільно, до влади приходили представники еліти з чітким баченням соціально-економічного та політичного курсу регіону.

На сучасному етапі політична еліта Харківщини яскраво вирізняється з-поміж більшості у державі, володіє харизмою та значними статками [13–17], має впливові зв'язки на регіональному та загальнодержавному рівні, а дехто з її представників прийшов до влади, маючи кримінальне минуле [18] та потужні бізнес-інтереси [19], що, як виявилось, «успішно» поєднується з державною службою.

Регіон, в якому тісно переплітаються фінансові та політичні інтереси, автоматично викликав бажання керманичів мати не лише прибуток, але й необмежено контролювати шляхи його отримання [20–22], що стає можливим лише за умови перебування «при посаді» особисто або маючи хороші зв'язки «у верхах». Цим, та не тільки, зумовлена боротьба за посади та «шматочки» власної території на карті України, що особливо загострюється під час передвиборчих та виборчих кампаній.

Починаючи з 1988–1989 рр. в СРСР загалом та у Харківському регіоні зокрема розпочинається процес демократизації суспільно-політичного життя, набуває розвитку (проте швидше формального) практика вибору політичних керівників на альтернативній основі, посилюється політична вага рад. Такий процес позитивно відображається на висуванні кандидатів у депутати рад усіх рівнів. Уже в 1989 р. відбулися перші вибори, які проводилися на альтернативній основі з атрибутами демократії. Саме в цей час у Харкові почали виникати дискусійні клуби та громадські рухи, що виступали за підтримку демократичних виборів, серед яких «Камертон», «Вибори-89» та інші [2]. Проте позиції Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) залишалися ще досить стійкими, конкурувати з партією було вкрай складно, навіть в умовах зародження «показової демократії». Причин цьому було багато, однак основною було те, що КПРС мала значно кращі адміністративно-організаційні можливості та укорінені позиції. В кожному виборчому окрузі в кандидатських списках обов'язково була кандидатура від КПРС. Проте низку подій з демократичним забарвленням, що передували виборам, можна вважати першими серйозними кроками на шляху до підризу позицій партійного керівництва. В жовтні 1989 р. активно запрацював міський партійний клуб (який згодом трансформувався в Демократичну платформу в КПРС), активісти якого В. Мещеряков та Є. Кушнарьов

виступали за оновлення партії шляхом утвердження партійного та громадського плюралізму думок, течій та платформ [2].

Дедалі частіше порушувалося питання стосовно демократії всередині партії. Перший секретар Харківського міськкому оприлюднив заяву щодо повної залежності міста від обласного керівництва, у зв'язку із чим міська влада була позбавлена необхідної самостійності. Почастішали звинувачення на адресу деяких обласних керівників щодо небажання розв'язувати проблеми харків'ян. Згодом політичні міжусобиці, нестабільна економічна ситуація в регіоні підірвали авторитетність партійного керівництва і створили умови для розвитку демократичної опозиції. Зокрема, з'явилися суспільно-політичні об'єднання та громадські рухи демократичного спрямування, найактивнішим серед яких був Народний Рух України. Рух об'єднав людей різних політичних переконань – від ліберальних комуністів до прихильників ідей інтегрального націоналізму.

Саме в цей час на політичну арену вийшли політики нової генерації. Уже в 1990 р. перемогу на виборах здобув Є. Кушнарьов та став головою Харківської міської ради*. В тому самому році відбулися вибори голови Харківської обласної ради. Було внесено 7 кандидатур, однак основна боротьба розгорталася поміж двома кандидатами: Ю. Тітовим та О. Масельським. З одного боку, незважаючи на перші спроби демократизації, від очільника вимагався відповідний досвід роботи в органах управління, що більш властиво було О. Масельському. Обіймаючи посаду голови Харківського облвиконкому, він створював враження сильної політичної постаті з добре сформованою професійною командою. Однак, з іншого боку, побутувала думка, що очільником обласної ради має бути представник нового покоління, без партійного минулого. Очевидно, прихильників другого твердження було більше. Досить неочікувано, але перемогу здобув Ю. Тітов (провідний науковий співробітник Харківського фізико-технічного інституту АН УРСР [2]). Головою виконкому було обрано О. Масельського, який мав вели-

* З часом політична кар'єра Є. Кушнарьова набувала дедалі стрімкішого розвитку. Його було обрано головою Демократичної платформи в КПРС у Харкові і делегатом XXVIII з'їзду партії, пізніше він став лідером муніципального руху в Україні та одним з організаторів Асоціації мерів міст України, яку очолював до початку 1997 р. [2].

кий досвід управління регіоном та не був далеким від проблем аграрного сектору.

Прийшовши до влади на хвилі демократизації, Ю. Тітов так і не зміг закріпитися на владному олімпі. Не маючи фахової підготовки та досвіду в органах управління, а також «своєї команди», він не міг ефективно керувати областю, а іноді взагалі втрачав контроль над депутатським корпусом. Стосовно управлінських якостей Ю. Тітова висловився місцевий журналіст В. Ясінський, який зазначив: «...Тітов створював враження не капітана судна, а лоцмана, який, ставши осторонь, не втручався в роботу виконавчих органів (очолюваних О. Масельським)... Будучи науковцем, він не зміг проникнути у всі тонкощі управління областю» [23]. Побувши менше року очільником на зазначеній посаді (а саме – 9 місяців), Ю. Тітов пішов у відставку, а посаду голови обласної ради обійняв О. Масельський. Не останню роль у цьому процесі відіграв також Закон «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве та регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 р., відповідно до якого обіймати посади голови обласної ради та облвиконкому повинна була одна людина.

Таким чином, до влади прийшов безпартійний представник «старої школи» – О. Масельський, який мав значний досвід, знав проблеми регіону та вмів їх розв'язувати. Проте навіть у тодішніх умовах зростаючої економічної кризи було декілька бачень щодо особистості О. Масельського. Одні вбачали в ньому політика, який зможе впевнено керувати облвиконкомом, інші говорили про нього як про представника командно-адміністративної системи, принципи роботи якого залишаться незмінними, а треті дотримувалися думки, що «коней на переправі не міняють» [12]. Відразу ж було обрано заступника очільника обласної ради, ним став В. Тягло (якого зараховують до команди О. Масельського), та сформовано надійний тил з однодумців, що дозволило команді О. Масельського надовго закріпитися у регіональній владі.

Під час серпневих подій 1991 р. очільник Харківської обласної ради продемонстрував досить виважену позицію, яка не суперечила заявам Києва. Пізніше така поведінка О. Масельського була трактована як пасивна підтримка путчистів, тим паче, на тлі досить відкритих виступів проти путчу голови міської ради

Є. Кушнар'ова [12]. У відносинах мера та очільника обласної ради спостерігалось значне напруження. Причинами такої конфронтації звичайно могли стати політика та амбітні плани протилежних за світоглядом та методами управління політичних лідерів. Однак відомо, що політики мали також і спільні бізнес-інтереси. Декілька років вони ділили між собою сферу впливу на Центральному ринку Харкова, разом розвивали свої перші бізнес-проекти («Українсько-сибірська інвестиційна корпорація», поставки вугілля та газу, приватизація заводів). Певним компромісом між О. Масельським та Є. Кушнар'овим став проект нового масштабного речового ринку, який, як планувалося, мав би сплачувати податки в міську казну, а його власниками стали б акціонери з оточення Є. Кушнар'ова та О. Масельського. Реалізацію цього проекту доручили сім'ї Фельдманів, яка на той час уже мала репутацію «ринкових королів». Б. Фельдман мав «ділові» стосунки з Є. Кушнар'овим, О. Тарановим (майбутнім тестем Є. Мураєва) та певні контакти з О. Ярославським (зятєм О. Масельського). О. Масельський не підтримував таких зв'язків свого зятя, через що часто спостерігалися конфлікти з Фельдманами на Центральному ринку [24].

Позиція О. Масельського ще більше утвердилася після запровадження у березні 1992 р. інституту Представників Президента. Відповідно до Закону України «Про Представника Президента України» [25] на базі виконкомів створювалися нові інституції (державні адміністрації), очільники яких не обиралися, а призначалися Києвом. У зв'язку із цим у регіоні відбулася формальна зміна керівництва обласної ради. О. Масельський після призначення на посаду Представника Президента України у Харківській області залишив посаду голови Харківської обласної ради [2], яку «тимчасово» зайняла людина з його команди, його послідовник В. Тягло. Ставши очільником облради, В. Тягло продовжив аграрний курс розвитку регіону свого попередника.

З погляду законодавства на певний час відбулося відокремлення виконавчої влади від місцевого самоврядування, однак на практиці «епоха Масельського» тривала. Уже в 1994 р. О. Масельський упевнено виграв вибори до обласної ради, а в 1995 р. очолив обласну державну адміністрацію, влада концентрувалася в його руках упродовж 1994 – 1996 рр. «Епоха Масельського» завершилась в 1996 р. у зв'язку з його смертю. В цей час на політичну

арену Харківщини вийшла потужна політична сила, НДП, представники якої стали очільниками головних політичних інституцій: Харківської обласної державної адміністрації (О. Дьомін – НДП), Харківської обласної ради (В. Тягло – безпартійний) та Харківської міськради (Є. Кушнар'єв – НДП).

Призначення на посаду голови Харківської обласної державної адміністрації О. Дьоміна та обрання головою Харківської обласної ради В. Тягла дозволили зберегти баланс серед регіональних політичних еліт, а за рахунок зв'язків у вищих ешелонах влади ефективно лобювати в столиці інтереси регіону. Одним із претендентів на посаду голови Харківської обласної держадміністрації був також Є. Кушнар'єв, однак Л. Кучма призначив виконувачем обов'язки О. Дьоміна, що в результаті призвело до ще більшого загострення відносин між Президентом та Головою Верховної Ради України О. Морозом. Зазначалося, що «наказ про призначення Дьоміна готувався без відома його патрона О. Мороза, який, дізнавшись про це, був обурений, що залишився без заступника» [26]. Будучи заступником Голови Верховної Ради України, О. Дьомін відігравав важливу роль посередника у стосунках між Л. Кучмою та О. Морозом.

О. Дьомін значною мірою продовжив традиції управління О. Масельського, допустивши лише незначну зміну апарату ОДА, райдержадміністрацій. Однак кадрова політика нового очільника була малоефективною і не характеризувала його як незалежного лідера. На своїх посадах залишилося більше половини представників старої команди, які зберігали в адміністрації свій вплив, а серед новопризначених управлінців переважали люди з бізнесу, за що О. Дьоміна неодноразово критикували. І хоча йому вдалося встановити певний баланс політичних еліт у регіоні, його перебування на посаді голови ОДА мало «тимчасовий характер». Від самого початку, будучи членом НДП, він виконував роль «технічного адміністратора» для підготовки лояльного Л. Кучмі електорату. Успішно виконавши поставлені завдання (щоправда, позитивний результат його діяльності можна було спостерігати лише під час другого туру президентських виборів 1999 р.), О. Дьомін був звільнений з посади голови Харківської ОДА та призначений заступником глави Адміністрації Президента [27].

Очільник Харківської обласної ради В. Тягло хоч і на момент обрання був безпартійним, однак підтримував тісні зв'язки з членами партії НДП*. Його кандидатура активно просувалася на всеукраїнський рівень Є. Кушнар'ювим, що свідчило про неформальний характер відносин поміж політиками та про взаємовигідну співпрацю, результати якої принесли своєрідні дивіденди для обох. В. Тяглом став одним з трьох голів обласних рад, які у 1997 р. увійшли до складу «Координаційної ради з питань місцевого самоврядування» при Президентові України, а у 1998 р. він був одним із чотирьох голів обласних рад, членом Міжвідомчої комісії з питань місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України. Ці події припадають саме на період, коли Є. Кушнар'юв був главою Адміністрації Президента України (1996 – 1998 рр.). Поміж ним та В. Тягло спостерігався досить тісний зв'язок, що давало другому надійне «київське лобі».

Аналізуючи постаті обох очільників, О. Дьоміна та В. Тягла, зазначимо, що обоє, швидше за все, виконували роль технічних політичних акторів у рамках саме цього періоду становлення регіонального політичного режиму. Багато запитань та неясностей викликала відставка О. Дьоміна та призначення губернатором Є. Кушнар'юва в 2000 р. По суті, відбулася свого роду заміна одного представника НДП на іншого. З одного боку, таким чином Л. Кучма намагався забезпечити собі надійний тил у регіоні, оскільки він неодноразово заявляв про те, що цінує Є. Кушнар'юва не як політика, а як організатора. А з іншого – це був спосіб повернення Є. Кушнар'юва у велику політику після відставки з посади глави Адміністрації Президента. В будь-якому разі О. Дьоміна ефективно використали для плавного переходу від «епохи Масельського» до «епохи Кушнар'юва», але при цьому не попросили з політики геть, а призначили заступником глави Адміністрації Президента.

Стосовно В. Тягла ситуація мала такий вигляд. Якщо вимога «регіональної стабільності» дозволила йому без проблем у черговий раз очолити Харківську обласну раду у 1998 р., то нова вимога «політичної доцільності» дозволила «безболісно» як для

* У 1998–1999 рр. В. Тягло був радником Прем'єр-міністра України В. Пустовойтенка (голови НДП).

фігуранта, так і регіону позбавитися від нього – у 2002 р. його політична кар'єра в регіоні завершилася. Разом з низкою державних та регіональних нагород і відзнак, які «посипалися» на В. Тягла, його ще до завершення каденції голови обласної ради чекало далеке відрядження. Згідно з Указом Президента України Л. Кучми у 2002 р. його призначено послом України у Вірменії, а в наступному – до Казахстану. Нове призначення для нього не було неочікуваним. За словами В. Тягла, «консультації з цього приводу велися уже півроку», і він ще у Харкові почав вивчати вірменську мову [28].

Як зазначали поінформовані джерела, відхід В. Тягла від активної політичної діяльності став закономірним. Він був виявом домовленості груп політичної еліти і являв собою певне завершення процесу оновлення керуючого складу області головним політичним актором регіону, яким на той час став Є. Кушнар'єв.

З призначенням Є. Кушнар'єва очільником Харківської облдержадміністрації політичне життя в регіоні повністю підпорядковувалося політиці та його команді. На посаду очільника облдержадміністрації претендували такі відомі харків'яни, як В. Салигін*,

* Нині В. Салигіна вважають одним із найвпливовіших бізнесменів та землевласників у Харкові. Своє становлення як бізнесмена В. Салигін переживав у 90-х рр. В 1989 р. він очолив виробничий кооператив «Полюс». Через чотири роки став віце-президентом АП «Гея», а в 1994 р. став представником фірми «Тріверон Інтернешнл Лімітед». З 1997 р. до 1998 р. В. Салигін очолював агропромисловою фірму «Відродження». Саме в цей час зав'язалася тісна дружба між ним та О. Ярославським, який неодноразово фінансово підтримував В. Салигіна в його політичних (зокрема на виборах 2012 р.) починаннях. Міцні бізнес-інтереси пов'язували політика зі ще одним кандидатом у нардепи, свого часу головою Дергачівської райдержадміністрації В. Кацубою. До активного політичного життя В. Салигін долучився в 1998 р., коли накопичив достатній капітал та зав'язав потрібні знайомства. Його головним політичним покровителем аж до своєї смерті був Є. Кушнар'єв. Будучи членом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, В. Салигін запам'ятався демонстративним протистоянням із А. Аваковим (тоді «помаранчевим» очільником Харківської облдержадміністрації). Хоча існує інформація, що насправді політики були в хороших відносинах та просто імітували ворожнечу. Натомість, дійсно прохолодні відносини спостерігалися поміж В. Салигіним та М. Добкіним й Г. Кернесом, що невдовзі йому коштувало посад очільника обласної ради та обласного партійного керівника [29].

О. Бандурка** , в Києві двічі пропонували цю посаду президенту «УкрСиббанку» О. Ярославському* , але він відмовився від держав-

** Постать О. Бандурки є досить відомою не лише у Харкові, але й далеко за його межами. Вперше про бізнес Бандурок заговорили в 1994 р., коли літак Харківського авіагону, загрузений зброєю, упав на територію воюючої Югославії. Саме тоді набув розголосу скандал, пов'язаний з кримінальною діяльністю сім'ї Бандурок – збройним бізнесом. О. Бандурці приписують відношення до схем банкрутства Харківського авіаційного заводу та багатьох інших гігантів промисловості Харківської області. На сьогодні О. Бандурка володіє 26 га землі в Іспанії, де на морському побережжі йому належать три вілли. На його онуку оформлений контрольний пакет акцій Харківського дріжджового заводу, яким керує О. Бандурка. Невістка, І. Бандурка, володіє лівовою часткою акцій Люботинського заводу продтоварів та Івашківського спиртзаводу, а також: правовою фірмою «Спільні правові аналітичні системи», інформаційно-консалтинговим центром ТОВ «ІНКО-Центр» та ін. Син, О. Бандурка-молодший, був засновником Благодійного фонду «Слобожанщина», Харківської обласної федерації тайландського банку «Муей-тай», Дергачівського районного благодійного фонду соціального розвитку. В його компетенції перебуває керівництво комерційною діяльністю та відбувається розподіл фінансових надходжень цих структур. Бандурка-молодший відомий витратою значних коштів на придбання дорогівартісних речей та часто програвав великі суми в казино [31].

* О. Ярославський, за даними ТОВ НПП «Прикладна соціологія», входить у десятку осіб, які мають значний вплив у Харкові та Харківській області. В 1986 – 1987 рр. він працював інспектором відділу боротьби з розкраданням власності Московського районного відділу внутрішніх справ Харкова, а після одруження з донькою О. Масельського – зайнявся бізнесом (торгівлею бензином та операціями з ваучерами). В 1992 р. О. Ярославський став віце-президентом АП «Гей», в 1996 – 1997 рр. – віце-президентом представництва фірми «Тривертон Інтернешнл Лімітед» в Україні. З 1998 р. – президент, а з 2003 р. – почесний президент АКБ «УкрСиббанк». Прагнення зайнятися політикою яскраво виявилось в 2002 р., коли він балатувався в парламент від Партії зелених. Однак партія не здобула перемогу і О. Ярославський змушений був піти в мажоритарний округ, а в 2003 р. отримав депутатський мандат у Чернігівському виборчому окрузі. В парламенті був відомий як один із ініціаторів створення так званої «харківської» депутатської групи «Демократичні ініціативи». У 2007 р. в «Топ-100» найвпливовіших людей України за версією журналу «Кореспондент» О. Ярославський посів 61-шу позицію. В 2011 р. журнал «Фокус» оцінив статки бізнесмена в 1,403 млрд дол. (№16 в рейтингу 200 найбагатших людей України за версією журналу «Фокус») [32].

ної служби, віддавши перевагу економічній свободі. На вибір Президента (на користь Є. Кушнарьова) мали певний вплив також клопотання двох його однопартійців: І. Плюща та В. Пустовойтенка [30]. Звичайно Є. Кушнарьов мав особисту мотивацію у цьому призначенні, спочатку це просто гарантувало йому повернення у «високу політику». А згодом, з обранням у 2002 р. головою обласної ради його ставленика О. Колесніка (до речі, вибори проходили на безальтернативній основі), відбулося своєрідне «злиття» облдержадміністрації і облради. Поступово разом із завершенням суцільної ротації верхівки регіональної політичної еліти області (на своїй посаді вдалося залишитися лише одному із заступників О. Дьоміна – голові обласної адміністрації НДП В. Шумілкіну*) нова конфігурація політичних акторів набула завершеного вигляду. Таким чином, в області у 2002–2004 рр. сформувався «тандем» Кушнарьов–Колеснік, які очолювали найвищі політичні інституції краю. До речі, згідно з результатами соціологічного опитування, здійсненого «Незалежною газетою» (РФ), Службою «Vox Populi», «Київським центром політичних досліджень і конфліктології» в 2001 р., Є. Кушнарьова було визнано «одним з найвпливовіших регіональних політиків» [34, с. 11].

* У 1990 р. В. Шумілкіна (кандидат технічних наук, член-кореспондент Академії прикладної радіоелектроніки) було обрано депутатом Дзержинської районної ради, а згодом він став її головою. З 15 січня 1991 р. він суміщав цю посаду з посадою голови райвиконкому. На ці посади він обирався ще двічі в 1994 р. і 1998 р. На початку 2000 р. його було призначено заступником голови Харківської облдержадміністрації, а 31 березня того самого року обрано харківським міським головою [7, с. 255]. Харків'янам політик запам'ятався різкою зміною політичної орієнтації між першим та другим турами виборів 2004 р., а також активним продажем земель під забудову елітних будинків. Перебуваючи при владі, він, часто обіцяючи одне, робив абсолютно інше. Так, до прикладу, обіцяючи переобладнати лікарню швидкої допомоги, віддав приміщення дитячої лікарні приватним структурам під бізнес [33]. У засобах масової інформації також міститься інформація про безбідне життя пана Шумілкіна, яке можна пояснити нібито його успішним бізнесом, яким він займався, відійшовши від влади. Так, В. Шумілкін має у своїй власності більше 1 га землі в елітному районі Харківщини на березі Печенізького водосховища. Поруч із ним двома ділянками землі по 1 га кожна володіє В. Тітаєв, бізнес-партнер сина В. Шумілкіна – Максима в ТОВ «Ресурс Нефтепродукт» [36].

Під час парламентських виборів 2002 р. Харківщина продемонструвала, що в регіоні електоральні вподобання децю відрізняються від результатів у країні в цілому. Так, «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», що здобув перемогу в країні (23,57 %), набрав лише 5,92 % голосів, «Виборчий блок Юлії Тимошенко» – тільки 1,85 % (7,26 % в Україні). У Харківській області впевнено перемогла Комуністична партія України (КПУ) (30,69 %), «Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!» посів друге місце (15,38 %), на третьому місці опинилася Соціал-демократична партія України (об'єднана) – 10,36 % [35, с. 171, 184]. Однак серед депутатів від Харківщини, що були обрані у одномандатних виборчих округах, не було жодного члена КПУ, нараховувалося 6 – безпартійних, 8 – членів НДП, ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та Аграрної партії України, що входили до блоку «За Єдину Україну!» [35, с. 537–550]. Загалом, виконавча влада та місцеве самоврядування у період 2000–2004 р. працювали як єдиний механізм, сильного опозиційного руху також не спостерігалось. Помітним був авторитет Є. Кушнарєва, не без участі якого зростав вплив провладних партій (НДП, ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) та втрачали свої позиції комуністи.

З початком передвиборчої кампанії Президента України в 2004 р. Є. Кушнарєв офіційно підтримав кандидатуру В. Януковича. На Харківщині розгорнулася масштабна агітаційна кампанія кандидата від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. З того часу поміж мером Харкова В. Шумілкїним та Є. Кушнарєвим розпочалося відкрите протистояння. В 2004 р. В. Шумілкїн перейшов від «біло-блакитних» до «помаранчевих» і відразу взявся за надмірну політизацію усіх сфер життя міста, що досить неоднозначно сприйнялося населенням. Так, у деяких супермаркетах пакували товари у пакети зі символікою Політичної партії «Народний Союз «Наша Україна» та демонструвалася відверта неповага до громадян, які мали символіку ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Крім того, біля супермаркетів стояли лише палатки партії «Народний Союз «Наша Україна» та «Блоку Шумілкїна – За Харків!» [37].

Після II туру президентських виборів (21 листопада 2004 р.), максимального загострення політичної кризи в країні й очікуваного краху «режиму Кучми» в Харківській облдержадміністрації була здійснена блискавична «рокїровка» – Є. Кушнарєва, якого в

кращому разі чекала відставка, 17 грудня 2004 р. було замінено на маловідомого в регіональній політиці 33-річного С. Масельського – небожа О. Масельського. Вже у листопаді 2004 р. він був призначений заступником голови Харківської облдержадміністрації, а в наступному місяці її очолив.

Отже, за сприяння столиці з боку домінуючої групи регіональної політичної еліти (НДП, а згодом – ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) була задіяна стратегія кулуарного «заміщення» першої дійової особи в області. Її мета – зберегти непорушними зв'язки і канали впливу в області. Враховуючи те, що С. Масельському знайшлася посада в апараті облдержадміністрації, ці плани набули реалізації (повністю чи частково). В умовах політичної кризи, шляхом звільнення з облдержадміністрації, Є. Кушнар'єв дістав можливість «для маневру», намагаючись будь-якою ціною втримати ситуацію в Харківській області під контролем.

Як заявляв сам Є. Кушнар'єв, з початку грудня 2004 р. він перебував у відпустці, маючи намір «на законних підставах» зосередитися на передвиборчій кампанії В. Януковича. Ще раніше він, начебто, звернувся до Президента України Л. Кучми з проханням про відставку з посади голови облдержадміністрації, заявивши про бажання працювати на посаді голови Харківської обласної ради (був обраний депутатом обласної ради у березні 2001 р., переобраний у квітні 2002 р.).

Свій статус провідного політичного актора в області наприкінці 2004 р. Є. Кушнар'єв «підстрахував» тим, що очолив Харківську обласну раду (грудень 2004 р. – січень 2005 р.). Його обрання виявилось безпроблемним, незважаючи на порушення законодавства України щодо суміщення посад, адже його протезе – діючий голова облради О. Колеснік раптово подав у відставку, що дає підстави міркувати про його «технічний» статус. Отже, в листопаді 2004 р. Є. Кушнар'єву було надано «всю повноту влади» в регіоні. Йому було доручено вести координацію дій з Верховною Радою АРК та радами Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської та інших областей зі «стабілізації ситуації», в т.ч. здійснити заходи щодо створення «Південно-Східної Автономної Української Республіки» [38]. Про рішучі переконання політика свідчили такі його висловлювання наприкінці листопада 2004 р.:

«...у Харківській області не буде ні донецької, ні львівської влади, буде лише харківська влада, у Харківській області житимуть по своїх законах усі, хто вважає себе харків'янином» [39], що пізніше дало привід для звинувачення політика у сепаратизмі.

З початку 2005 р. політичні опоненти Є. Кушнарєва (А. Аваков та маловідомий на той час як політик Г. Кернес) розпочали заходи, спрямовані на «витіснення» його з суспільно-політичного простору регіону, включаючи позбавлення мандата депутата обласної ради. Підставою для цього було невиконання ним з січня 2005 р. депутатських обов'язків. Під тиском обставин Є. Кушнарєв був вимушений влітку 2005 р. написати заяву про «добровільне» складання з себе повноважень депутата Харківської обласної ради.

Подальший розвиток подій показує, що зміна політичного курсу країни не знайшла підтримки на рівні Харківського регіону. Політична ситуація в області в цей час характеризувалася постійним конфліктом між пропрезидентськими силами та опозицією (навколо ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) та спробою реваншу з її боку.

У лютому 2005 р. було призначено нового голову Харківської обласної державної адміністрації. Основними претендентами на цю посаду були А. Матвієнко, В. Філенко та В. Шумілін, однак В. Ющенко віддав перевагу бізнесмену А. Авакову. Він став відомим широкому загалу після другого туру президентських виборів. Під час виборчих перегонів 2004 р. «7-й канал», який належав А. Авакову, активно агітував за В. Ющенка, а також ретранслював київський «5-й канал», незважаючи на перепони з боку обласної влади. Саме завдяки йому у Харкові, де більшість підтримувала його конкурента – В. Януковича, було організовано «помаранчевий Майдан» [40].

Реальний баланс політичних сил у Харківському регіоні мав такий вигляд. Спостерігалось напруження поміж прихильниками ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, які були представлені більшістю в обласній та міській радах, і прихильниками Політичних партій «Народний Союз «Наша Україна» та ВО «Батьківщина», які спиралися на підтримку Секретаріату Президента та Харківську облдержадміністрацію. Після того, як ПАРТІЯ РЕГІОНІВ на виборах 2006 р. набрала більшість і у міськраді, і в облradі, для неї відкрилася формалізована можливість розгорнути в регіоні наступ на пропре-

зидентські сили. В тому ж 2006 р. відбулися вибори міського голови, за результатами яких перемогу здобув М. Добкін (висуванець від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ). Такі результати виборів, безумовно, свідчать про те, що після «помаранчевої революції» на Харківщині зумів сформуватися досить сильний опозиційний рух, якого не було за попередньої влади. Звичайно, головна увага зосереджувалася на ліквідації суперників, тому основне протистояння розгорілося між М. Добкіним й В. Салигіним, з одного боку, та А. Аваковим – з другого.

3 червня 2006 р. на другій сесії V скликання обласної ради депутати висловили недовіру голові облдержадміністрації А. Авакову. Суперечності між обласною радою та обласною державною адміністрацією настільки загострилися, що був змушений втрутитися Президент України [41, с. 22–23]. За неофіційною версією, саме врегулювання конфлікту між Харківською владою стало метою приїзду до Харкова В. Ющенка. На наступний день обговорення цього питання відбувалося уже в Києві, куди приїхали А. Аваков, В. Салигін та М. Добкін. Результатом перемовин стало те, що А. Аваков залишився на посаді голови державної обласної адміністрації, але реального порозуміння між політиками досягти не вдалося [42, с. 3].

Одним із чинників загострення ситуації в Харківській області після 2005 р. став процес «великої приватизації»* та зміна рівноваги гравців на економічному полі. Саме впродовж цього періоду можна говорити про «рейдерський сезон» у Харкові. Потужна хвиля приватизації підприємств, що прокотилася областями України, в Харківському регіоні була призупинена зусиллями колишнього губернатора Є. Кушнарєва. Однак у «помаранчевий» період вона набрала нових обертів. У зоні переділу власності опинилися як великі заводи («Турбоатом», «Електроважмаш», ХЕМЗ, завод ім. Шевченка), так і маленькі підприємства, головним акти-

* Запуск процесу приватизації у Харківській області бере свій початок з 1993 р. Тоді приватизація ще не була такою масовою, доступ до неї мали окремі особи, здебільшого наближені до правлячої верхівки. Наступний виток відбувся в 1996 р., а уже в 2001 р., за даними Фонду держмайна України, недержавні підприємства Харківської області на 75,5% перевищували державні і комунальні за обсягами виробництва [7, с. 258].

вом яких була земля та приміщення. Цей період для Харкова був досить вдалим з погляду інвестиційних та економічних показників. Однак варто зазначити, що тенденції, які не намагалися зупинити влада, а навпаки, стимулювала їх подальший розвиток (розподіл та перерозподіл власності, «ручний режим» регуляторної політики, політична заангажованість бізнесу тощо), мали, швидше, негативний вплив на бізнес-клімат регіону та міста [43].

Постійний конфлікт А. Авакова і переважаючих за ресурсами груп регіональної еліти, які належали до «біло-блакитного» політичного табору, призвели до формування на Харківщині нового дизайну політичних акторів, персональний склад яких був незвичним для області. На зміну «керівників-інтелектуалів», «чиновників високих рангів», а з 2000-х рр. «політикам-бізнесменам» прийшли особи, виховані в середовищі «цеховиків» та «напівкримінального світу». З цього часу формування органів місцевого самоврядування відбувалося не лише під впливом зіткнення інтересів груп політичної еліти регіону, але й безпосередньо відображали протистояння по лінії «помаранчеві – біло-блакитні». Посилили це протистояння місцеві вибори 2006 р., коли до Харківської обласної ради було обрано майже 39% депутатів, належних до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, що дозволило цій політичній силі взяти контроль над інституцією [44]. Потужними політичними акторами області стали М. Добкін – мер міста Харкова (2006–2010 рр.) та його близький партнер – Г. Кернес (очолював «тіньовий штаб» М. Добкіна, з 2008 р. – секретар Харківської міськради).

Після перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Януковича помітно зросла важливість місцевих виборів у Харківській області. Особливо це спостерігалось під час обрання міського голови Харкова, де боротьба розгорілася між колишніми «соратниками» А. Аваковим (ВО «Батьківщина») та Г. Кернесом (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ). І хоча А. Аваков мав значний досвід управління, налагоджені зв'язки поміж групами регіональної політичної та бізнесової еліти, Г. Кернеса підтримувала ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, що разом із залученням адмінресурсу робило його перемогу легко прогнозованою. Вибори відбулися з великою кількістю порушень, що викликало сумніви у громадськості стосовно їх легітимності [45], однак позиція «центру» в цій ситуації вирізнялася лояльністю.

Дещо раніше, 18 березня 2010 р., на посаду очільника Харківської обласної адміністрації був призначений М. Добкін* (колишній мер Харкова). Таким чином, результат було досягнуто – область та її адміністративний центр стали повністю залежними від політичних сил, які належали до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Уже через чотири роки Революція Гідності внесла чергові корективи у політичне життя Харкова. Цілком ймовірно, що події, які охопили Схід країни, могли обернутися й для Харкова створенням «ХНР» (так званої «Харківської народної республіки», що було актуалізовано в суспільно-політичному просторі з боку сепаратистів). Саме Харків (напевно з наміром деяких представників політичної еліти «осучаснити» символічний капітал міста як «першої радянської столиці України») був центром, куди після перемоги Революції Гідності з'їхалися в лютому 2014 р. депутати південно-східних регіонів України та заявили про рішення взяти на себе всю повноту влади «до забезпечення конституційного порядку в Києві» [47]. Ініціатором з'їзду був новоутворений рух «Український фронт», який очолював тодішній голова обладміністрації

* Окрім робочих стосунків, Г. Кернеса та М. Добкіна поєднували ще й особисті, що полегшувало процес управління регіоном. Хоча й без перебільшення можна зазначити, що відносини були далекими від паритетних. Знайомство сім'ї Добкіних та Г. Кернеса відбулося ще в 1980-х роках. Згодом вони «паралельно» займалися продажем і закупкою газу та бензину. Марк Добкін, знаючи шахрайське минуле Г. Кернеса, не наважувався з ним на партнерство, але не зміг переконати у цьому своїх синів та завадити їм потрапити під вплив Гепи (Г. Кернеса). Ще в 1995 р. старий кооператив Марка Добкіна перетворився в фірму «Укрторгінвест», співзасновником якої став Г. Соломатін. По суті, фірма була створена для молодшого сина Дмитра, а в 1998 р. для Михайла Добкіна була створена фірма ООО «Іст Ойл Груп», співзасновником якої також став Г. Соломатін. Саме через Соломатіна, а точніше, через брата його дружини Т. Тенішева (який був тісно пов'язаний з кримінальним світом Харкова) почався новий етап зближення братів Добкіних та Г. Кернеса. Звідси бере початок наркотичний скандал Добкіна – Кернеса, який набув розголосу лише в 2007 р. [46]. Після першого Майдану бізнес Добкіних зазнав значних втрат, що змусило їх ще більше зблизитися з Г. Кернесом, який досить легко пережив події того часу, примкнувши до табору «помаранчевих». Досить яскравим прикладом взаємовідносин Г. Кернеса та М. Добкіна став запис передвиборчої промови кандидата в мери Харкова, який потрапив в Інтернет та став хітом політичної сатири [46].

страції М. Добкін. Як відомо, очільник відкрито виступав проти Євромайдану, а в січні 2014 р. був одним із організаторів збору коштів на лікування міліціонерів, які постраждали під час зіткнень з протестувальниками в Києві [48]. М. Добкін також був звинувачений у сепаратизмі разом з Г. Кернесом, однак уже на з'їзді харківський міський голова заявив, що не допустить сепаратистського розколу в країні [49]. Як бачимо, ідея сепаратизму на Харківщині відіграє роль своєрідного інструменту, який уже вдруге (після «помаранчевої революції» та Революції Гідності) використовується політичною елітою для встановлення певного контролю над регіоном.

Значний вплив на ситуацію в Харкові під час весняних подій 2014 р. справили А. Аваков та С. Полторак, оскільки свого часу обоє мали відношення до міста. Завдяки їм харківський аеродром був заблокований українськими військовими, а в місті упродовж певного часу залишався лояльний до нової влади спецназ з інших регіонів. Харків вирізнявся також постійним протистоянням місцевого Майдану та Антимайдану і поступовим зростанням ролі футбольних фанатів, які були налаштовані на силове вирішення конфлікту [50].

Відтак в умовах тимчасової бездіяльності обласної адміністрації, організаційного дисбалансу органів місцевого самоврядування, що супроводжувалося саморозпуском місцевих організацій ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, національно-патріотичні сили, опираючись на символічний капітал (Слобожанщина, наукова столиця, козацьке самоврядування, українська національно-політична ідентичність) виступили проти символів і атрибутів російського агресора – «руський мир», «Новоросія» тощо.

Серед регіональних політичних еліт в умовах небезпеки зовнішньої агресії з боку Російської Федерації відбувався пошук нових стратегій, зокрема, зміна партійної ідентичності від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ до Політичної партії «Опозиційного блоку», «вияви лояльності» до «центру», спрямовані на збереження власних ресурсів (політичних, економічних). Яскравим прикладом такої поведінки була зміна стратегії одного з провідних політичних акторів – Г. Кернеса. Досить швидкими темпами відбулася його переорієнтація від радикальної опозиції до співпраці з «новою владою». У свою чергу, «центр» намагався не посилювати напругу в регіоні.

Цьому відповідало призначення на посаду голови обласної державної адміністрації осіб (І. Балута, І. Райнін, Ю. Світлична), які були рівновіддаленими від провідних політичних сил та нагадували «технічних адміністраторів».

У березні 2014 р. очільником Харківської облдержадміністрації став І. Балута, що продемонструвало бажання «центру» не загострювати ситуацію у «прифронтовому» регіоні. Саме його призначення, а не авторитетного олігарха О. Ярославського, дало змогу уникнути відкритого протистояння між провідними елітними групами в області [51]. Фігурою «другого плану» виступив С. Чернов, який очолює Харківську обласну раду з 2008 р. Будучи очільником обласної ради, він привертав увагу як компромісна особа, яка задовольняла інтереси конфронтуючих політичних таборів та повинна була стримувати процес «розпорошення» регіональної еліти перед наступом «центру». Враховуючи послужний список С. Чернова (головне у ньому – належність до «команди» Є. Кушнарєва (політичної партії «Нова демократія»), а згодом – ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), його «майнову декларацію», він не мав потужних ресурсів, які б дозволили йому такий тривалий час очолювати інституцію. На виборах 2015 р. С. Чернов отримав на свою користь безпрецедентну підтримку депутатів Харківської обласної ради: 96 голосів «За», а його конкурент – Т. Бедняк (партія «Об'єднання «Самопоміч») – 22 голоси [52].

Загалом, на цьому етапі розвитку регіонального політичного режиму у Харківській області гібридна війна стала свого роду об'єднуючим фактором та змусила «центр» і групи регіональної політичної еліти дійти певного «пакту», «взаємодії» задля протистояння та відбиття агресії. Безумовно, в регіоні відбулися зміни*,

* Згідно з результатами муніципального дослідження соціологічної групи Рейтинг спільно з International Republican Institute в 2015 р. Харків зайняв другу позицію (після Вінниці) в рейтингу успішних та комфортних міст (за оцінками харків'ян) [55]. Місто лідирувало за 14 показниками з 18 критеріїв. Першість Вінниці та Харкова, на думку І. Тищенко (засновника соціологічної групи Рейтинг), зумовлена лояльністю населення до мерів міст. За результатами 2016 р. Харківська область посідала 1-ше місце серед областей України у рейтингу соціально-економічного розвитку (включаючи і такі важливі показники, як «Розвиток малого та середнього підприємництва»,

однак не у всіх сферах вони були позитивними. Актуальними для Харківщини залишаються проблеми з корупцією, безпекою, самоорганізацією громадян, активністю громадських організацій та політичних партій, виборами, станом ЗМІ [53; 54].

Таким чином, виходячи з проаналізованого матеріалу, зазначимо, що Харківщина, володіючи потужними економічними, фінансовими ресурсами, а також маючи вигідне географічне положення та значний символічний капітал, стала регіоном з чітко вираженим політичним курсом. Наявність ресурсів надала можливість розвиватися бізнес-структурам, а згодом завдяки використанню неформальних практик дала змогу зав'язати їм міцні контакти з регіональною політичною елітою. Досить часто харківська політична еліта мала власні бізнес-інтереси в області та володіла достатнім фінансовим потенціалом, щоб чинити певний тиск на Київ.

Беручи до уваги схематичний аналіз специфіки функціонування регіонального політичного режиму в Харківській області упродовж 1991–2017 рр., спробуємо окреслити основні етапи його формування:

Перший період охоплював 1991–1996 рр., коли шляхом компромісу зберігалася влада правлячої еліти того самого режиму (партійної номенклатури), а домінуючим актором став О. Масельський. Іншими словами, перший період можна назвати *«картеlem еліт» на чолі з екс-комуністичною номенклатурою*. В цей період в області зароджувалися процеси демократизації суспільно-політичного життя, однак позиції комуністів все ще залишалися досить стійкими. Тоді влада в регіоні належала колишнім партійним працівникам, одним з яких був О. Масельський, який зумів стати повноцінним «господарем регіону».

Другий період тривав упродовж 1996–2000 рр. та був *перехідним після «епохи Масельського»*. Цей період у політичному житті

«Ефективність ринку праці» [56], наявним доходом на одну особу та ін.). Натомість, у політичній сфері (за результатами 2016 р.) – за індексом «демократичного розвитку» (дослідження: ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень» у співпраці з Асоціацією регіональних аналітичних центрів за підтримки National Endowment for Democracy) Харківська область і надалі залишається на «перехідному етапі», займаючи за рівнем «демократичного розвитку» 21-шу позицію серед областей України.

регіону тісно переплітався зі створенням провладної Народно-демократичної партії (НДП) та активізацією лівих сил. Після смерті О. Масельського до управління регіоном активно долучилися представники НДП. Підтвердженням цього слугувало те, що вони змогли очолити головні політичні інституції: Харківську обласну державну адміністрацію (О. Дьомін – НДП), Харківську обласну раду (В. Тягло – безпартійний, але на момент обрання мав тісні контакти з членами НДП) та Харківську міськраду (Є. Кушнар'ов – НДП). Цей період швидше нагадував певний перехід від епохи одного лідера (яким був О. Масельський) до епохи іншого, на звання якого претендував Є. Кушнар'ов. Події, які мали місце упродовж 1996–2000 рр., нагадували процес підготовки до нових масштабних перетворень у регіоні.

З призначенням Є. Кушнар'ова очільником Харківської облдержадміністрації починається *третій етап регіонального політичного режиму з безальтернативним домінуючим актором* (2000–2004 рр). В області відбулася повна ротація регіональної політичної еліти, збільшилася кількість неформальних зв'язків, на новий рівень вийшли відносини поміж бізнесом та владою. Свіченням авторитетності Є. Кушнар'ова та його команди стало те, що в цей період не спостерігалось сильного опозиційного руху.

Четвертий етап регіонального політичного режиму (2005–2010 рр.) охоплює *«помаранчевий період» та його згорання*. Після перемоги «помаранчевої революції» на Харківщині не відбулося різкого перелаштування на загальноукраїнські політичні тенденції. ПАРТІЯ РЕГІОНІВ була представлена більшістю в обласній та міській радах, а прихильники «помаранчевого табору» розраховували на підтримку «центру». Загалом, цей період характеризувався постійним конфліктом між пропрезидентськими силами та опозицією, який приносив дисбаланс у політичну систему регіону та демонстрував швидше боротьбу за реалізацію власних інтересів, а не регіональних.

П'ятий період (2010–2014 рр.) пов'язаний з *«добом регіоналів» та уніфікацією області за новими стандартами*. Після перемоги В. Януковича на президентських виборах в області відбулося тотальне «заселення» на керівні посади представників ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Цей період характеризується активним зрощенням

верхівки партійної бюрократії з бізнесовими угрупованнями. Домінування представників політичної сили відчувалося як у суспільно-політичному житті регіону, так і в економічній сфері, нових масштабів набули корупційні схеми. Область та її адміністративний центр стали повністю підконтрольними певному колу людей, членам ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Останній, *шостий етап* (2014–2017 рр.) – *період «перезавантаження», або вимушеного підлаштування до нових політичних реалій*. Характерними для нього є функціонування політичної системи в кризових умовах (революція, гібридна війна). Для Харківського регіону, як прикордонного, ці події мали виняткове значення. Область була в зоні ризику через сепаратистські настрої не лише певної частини населення, але й високопосадовців (зокрема, М. Добкіна, Г. Кернеса). Регіональні еліти були змушені вдаватися до пошуку шляхів виходу із кризової ситуації. Здебільшого це відбувалося через зміну партійної ідентичності від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ до Політичної партії «Опозиційний блок». По суті, така псевдопереорієнтація та перехід від опозиції до співпраці з новою владою дали змогу залишитися при владі багатьом представникам попередньої регіональної еліти. Таким чином вчинив і Г. Кернес, що дало політику можливість й надалі нарощувати авторитет у регіоні.

1. Рябов С. Політологічна теорія держави. Для гуманітарних факультетів. 2-ге вид. Київ:Тандем, 1996. 240 с.

2. Регіони України. Хроніка та керівники. Том 2 «Харківська область» / за ред.: К. Мацузато, В. Якущик. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ka-ken/matsu0201/kharkiv.pdf>

3. Мусієздов О. Харківська ідентичність: уявлення про місто та його історію як чинники ідентифікації. URL: http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8939/2/Musiyezdov_ukr_5.pdf

4. Титар О. Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір. URL: http://philosophy.karazin.ua/ua/nauka/rada/tytar_disser.pdf

5. Белашко С. Партійний вимір політичної участі місцевих та регіональних еліт. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/12345-6789/3760/Bielashko_artiinyi_vymir.pdf?sequence=1

6. John P., Cole A. Urban Regimes and Local Governance in Britain and France: Policy Adaptation and Coordination in Leeds and Lille / Peter John, // Urban Affairs Quarterly. 1998. Vol. 33. No 3. P. 382–404

7. Регіональний портрет України / за ред. Тищенко Ю. Київ : УНЦПД, 2003. 336 с.
8. [Сайт Харківської обласної державної адміністрації] Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. URL: <http://old.kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf>
9. [Сайт Державної служби статистики України] Регіональна статистика / Валовий регіональний продукт (2004–2015). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. [Сайт Громадянської мережі «ОПОРА»] Політична карта Харківської області. URL: <https://www.oporaua.org/novyny/1478-politychna-karta-lvivskoji-oblasti%20https://www.oporaua.org/zhytlo/320-rehiony/kharkivska/14-16-politychna-karta-harkivskoji-oblasti>
11. Кармазіна М. Підгрунтя формування регіональних політичних режимів в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вип. 2 (88). 2017. С. 4–43.
12. Политическая элита украинских регионов. Масельский Александр Степанович. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>
13. [Єдиний державний реєстр декларацій] Добкін Михайло Маркович. URL: <https://public.nazk.gov.ua/declaration/bc020a9f-f25b-441a-bcad-dbe200987c6a>
14. [Сайт ТСН] Церква, елітні годинники й 7 квадратів житлової площі. Скандальні декларації українських чиновників. 29.10.2016. URL: <https://tsn.ua/groshi/top-skandalnih-e-deklaraciy-pro-scho-vstigli-vidzvituvati-ukrayinski-chinovniki-794938.html>
15. Региональные князьки и корољки: Харківщина. URL: <http://mikle1.livejournal.com/328842.html>
16. [Сайт «Українська правда»] Кернес задекларував годинників на майже 900 тисяч доларів. 27.10.2016. URL: <http://tabloid.pravda.com.ua/brand/5811fcca01d1f/>
17. [Сайт 24-й канал] Декларація Кернеса: будинок у 7 квадратів, 11 годинників і 42 мільйони готівкою (Документ). 26.10.2016. URL: https://24tv.ua/deklaratsiya_kernesa_budinok_u_7_kvadrativ_11_godinnikiv_i_42_milyoni_gotivkoyu_dokument_n741722
18. [Сайт «Украина криминальная»] «Гепа» харковський. 19.02.2018. URL: http://cripo.com.ua/?sect_id=6&aid=1994
19. [Сайт «Харківського антикорупційного порталу»] Повзуча монополія, або кому належать ринки Харкова. 30.05.2017. URL: <http://anticor-kharkiv.org/item/873-bilshist-rinkiv-harkova-nalezhat-otochennyu-gennadiya-kernesa>
20. [Сайт «Наші гроші»] Кому належать історичні будівлі в центрі Харкова. 22.04.2016. URL: <http://nashigroshi.org/2016/04/22/komu-nalezhat-istorychni-budivli-v-tsentri-harkova/>
21. [Сайт depo. ua] Як люди Кернеса, Фельдмана та Кушнарьова роздерибанили парк Шевченка у Харкові. 02.02.2016. URL: <https://kh.depo.ua/ukr/kh/harkiv-yanam-na-zamitku-hto-mae-neruhomist-u-parku-imeni-30012016100000>

22. [Сайт depo. ua] Як «поважні люди» та сепаратисти роздерибанили гідропарк у Харкові. 22.12.2015. URL: <https://kh.depo.ua/ukr/kh/komu-nalezhit-zemlya-poryad-z-zhuravlovskim-gidroparkom-22122015100000>

23. Политическая элита украинских регионов. Титов Юрий Иванович. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

24. [Сайт Антикор] Олександр Фельдман: за ширмою радушия базарного олигарха Харькова. URL: https://antikor.com.ua/articles/153689-aleksandr_feljdman_za_shirmoj_radushija_bazarnogo_oligarha_harkjova

25. Закон України «Про Представника Президента України» від 05.03.1992 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2167-12>

26. [Сайт «Дзеркало тижня»] Из вице-спикеров – в губернаторы. 17.05.1996. URL: https://zn.ua/POLITICS/iz_vitse-spikerov_v_gubernatory.html

27. Политическая элита украинских регионов. Дёмин Олег Алексеевич. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

28. Политическая элита украинских регионов. Тягло Владимир Николаевич. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

29. Выборы-2012: Досьє Василя Салыгина. 22.10.2012. URL: <https://kharkov.comments.ua/article/2012/10/22/092437.html>

30. [Сайт «Дзеркало тижня»] Сьогодні Харків зустрічає нового губернатора. 27.10.2000. URL: https://dt.ua/POLITICS/sogodni_harkiv_zustrichae_novogo_gubernatora.html

31. [Сайт Антикор] Кто такой Бандурка Александр Маркович. 05.03.2018. URL: https://antikor.com.ua/articles/6844-kto_takoj_bandurka_aleksandr_markovich

32. Ярославський Олександр. Досьє. URL: <http://www.rudenko.kiev.ua/persons/yaroslavskiy>

33. Шумилкин возвращает контроль над Харьковским «УДАРОМ»? 04.11.2013. URL: <http://www.mediaport.ua/shumilkin-vozvraschaet-kontrol-nad-harkovskim-udarom>

34. Євген Петрович Кушнар'єв (1951–2007) : біобібліогр. покажч. / Упр. культури і туризму Харк. облдержадмін., Харк. обл. універс. наук. б-ка; уклад.: Г. М. Єрофеева [та ін.]. Харків : ХОУНБ, 2010. 167 с.

35. Вибори до Верховної Ради України: Інформ.-довід. вид./ [редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін.]. Київ: Центральна виборча комісія, 2002. 676 с.

36. [Сайт depo.ua] Кто получил на Харьковщине «жирную» землю возле Печенежского водохранилища (СПИСОК). 14.04.2016. URL: <https://kh.depo.ua/rus/kh/yak-harkivski-kapitalisti-ta-chinovniki-rozderi-banili-16042016130000>

37. Зиненко Ю. Мэр ушел... Да здравствует мэр // Вечерний Харьков. 2006. № 37 (8983). С. 4.

38. [Сайт depo.ua] Никоноров О. Історія розвитку сепаратизму в Луганській області. 31.10.2015. URL: <https://dn.depo.ua/ukr/dn/istoriya-rozvitku-separatizmu-v-luganskiy-oblasti-24102015090000>

39. [Сайт «Дзеркало тижня»] Лаврова О. Камо грядеши? 03.12.2004. URL: https://dt.ua/POLITICS/kamo_gryadeshi.html

40. [Сайт «Дзеркало тижня»] Фоменко В. 27 президентских очей. 18.02.2005. URL: https://zn.ua/ARCHIVE/27_prezidentskih_ochey.html
41. Мірошник О., Радченко О. Регіональна влада очима громадянськості. Моніторинг соціально-економічної та політичної ситуації в Харківській області (березень 2006 – березень 2007). Харків: Райдер, 2007. 88 с.
42. Львова Е. Как Ющенко решил харьковский «земельный вопрос» // Зеркало недели. 2006. №42 (621). С.3–4.
43. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / Харківська область. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Kharkiv1.pdf>
44. Суд заборонив обнародувати результати виборів у Харківську облраду. 19.04.2006. URL: <http://for-ua.com/ukraine/2006/04/19/110456.html>
45. [Сайт Фонду Місцевої Демократії] Мірошник О. Місцеві вибори 2010: Харківська область. URL: <http://fmd.kh.ua/publishing/mistsevi-vibori-2010-harkivs-ka-oblast.html>
46. [Сайт Антикор] Михаїл Добкін: Допа на крючке у Гепи. URL: https://antikor.com.ua/articles/124202-mihail_dobkin_dopa_na_krjuchke_u_gepy.
47. [Сайт Кореспондент.net] Съезд в Харькове: всю власть на Юго-Востоке берут местные советы. Резолюция. 22.02.2014. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/3309669-sezd-v-kharkove-vsui-vlast-na-yuho-vostoке-berut-mestnye-sovety-rezoluitsiya>
48. [Сайт Politeka] Михаил Добкин: Кернес, наркотики и сепаратизм. URL: <https://politeka.net/person/499941-mihail-dobkin-kernes-narkotiki-i-separatizm/>
49. [Сайт BBC Україна] Харківський з'їзд оголосив про контроль над частиною Півдня і Сходу. 22.02.2014. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/02/140222_kharkiv_nk
50. [Сайт «Українська правда»] Чому Харків і Дніпропетровськ не стали Донецьком і Луганськом? 04.02.2016. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2016/02/4/148912/>
51. [Сайт Тиждень. ua] Львова О. Ярославський тримає паузу. 03.04.2014. URL: <http://tyzhden.ua/Politics/106012>
52. [Сайт Вести] В Харькове выбрали руководство облсовета. 25.11.2015. URL: <https://vesti-ukr.com/harkov/125317-v-harkove-vybrali-rukodstvo-oblsoveta>
53. Индекс демократического развития областей Украины 2016. URL: https://public.tableau.com/profile/texty#!/vizhome/2016_PF/Story1
54. Индекс демократического развития областей Украины – 2016 / упоряд. Є. Романенко. – Чернігів: Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень. – 2017. URL: http://pfirs.org/images/flippingbook/magazines/20-17/Indeks_demokrat_rozv_Ukr_2016/Indeks_demokrat_rozv_Ukr_2016-page-008.jpg
55. [Сайт Inspired] Де найкраще жити в Україні: рейтинг українських міст. 08.06.2015. URL: <https://inspired.com.ua/news/best-ukrainian-cities-2015/>
56. [Сайт Харківської обласної державної адміністрації] Харківщина возглавила рейтинг социально-экономического развития областей Украины. 22.05.2017. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/2657/86700>